

Tysslinge kyrkogård

Tysslinge socken, Örebro kommun, Närke, Strängnäs stift

Inventering av kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar 2013

Anneli Borg
Charlott Torgén
Rapport 2013:18

Engelbrektsgatan 3
702 12 ÖREBRO
Tel. 019-602 87 00
www.olm.se

Örebro läns museum

INLEDNING	4
ADMINISTRATIVA UPPGIFTER	4
METOD	4
BLANKETTER OCH RAPPORTER	4
FOTOGRAFIER.....	5
ARKIV	5
URVALSKRITERIER FÖR SÄRSKILT BEVARANSVÄRDA GRAVVÅRDAR	5
KRITERIER	5
GRAVVÅRDAR AV SMIDE- OCH GJUTJÄRN ELLER MED JÄRNDETALJER	5
KONSTNÄRLIG UTFORMNING	6
TIDSTYPISK OCH REPRESENTATIV FÖR SIN TID	6
GRAVVÅRDAR MED PERSON- ELLER LOKALHISTORISKT VÄRDE	6
TITLAR/YRKESGRUPPER	6
SAMHÄLLSHISTORISKT VÄRDE.....	6
SOCIALHISTORISKT VÄRDE	6
MILJÖHISTORISKT VÄRDE	6
ORTS-, BY-, OCH GÅRDSNAMN	6
ÅTERANVÄNDNING AV GRAVVÅRDAR	6
HISTORIK BETRÄFFANDE BEGRAVNINGSSKICKET I SVERIGE	7
TYSSLINGE KYRKOGRÅRD	10
TYSSLINGE HISTORIA	10
TYSSLINGE KYRKA	10
KYRKOGRÅRDENS HISTORIA.....	10
KYRKOGRÅRDSBESKRIVNING	14
GRAVVÅRDAR ÖVER PERSONER AV LOKALHISTORISKT INTRESSE.....	14
KVARTERSBESKRIVNING.....	14
BILAGOR	20

INLEDNING

Kyrkogårdar och begravningsplatser är ofta anläggningar med en lång historia. Genom deras framväxt och utveckling över tid utgör de värdefulla kulturmiljöer. Det är av stor vikt att dessa miljöer vårdas och bevaras inför framtiden på ett föredömligt sätt.

En vandring på kyrkogården berättar om lokalbefolkningen och dess lokala historia. Inskriptioner på gravvårdarna kan berätta om yrken, vilka vittnar om kunskap, näringar och samhällsfunktioner som funnits i trakten, och släkter kan följas bakåt i tiden. Gravvårdar och även kyrkogårdar uppvisar arkitektoniska strömningar och skiftande ideal samt visar på äldre tiders hantverksskicklighet i detaljer som till exempel sten- och gjutjärnsarbeten.

Gravvårdarna visar även på olika samhällsklassers gravskick vilket är av stor vikt att värna om. Särskilt värdefull är den äldre indelningen i köpta och allmänna gravar. För gemene man kan det troligtvis vara lättare att förstå det kulturhistoriska värdet av de praktfulla och storskaliga gravvårdarna men lika viktigt är det att slå vakt om de mindre och anspråkslösa gravvårdarna då även de kan ha ett lika högt kulturhistoriskt värde.

Det är inte bara gravvårdarna som utgör viktiga komponenter i kyrkogårdsmiljön utan även andra element såsom gravplatsernas växtlighet, träd, murar, grindar, beläggning etc. Detta är något man bör väga in vid dagens förändringar som genomförs för att underlätta den praktiska skötseln av kyrkogården.

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

ÖLM diarienummer: 2012.230.072

Dokumentation: Örebro läns museum, Anneli Borg och Charlott Torgén.

Tidpunkt för arbetenas utförande: Under sensommaren och in på hösten 2013 har Anneli Borg och Charlott Torgén vid Örebro läns museum genomfört fältarbetet av kyrkogårdsinventeringen, rapporten har sedan sammanställts under augusti 2014.

METOD

På uppdrag av Tysslinge församling har Örebro läns museum genom Anneli Borg och Charlott Torgén utfört en inventering av samtliga gravvårdar på Tysslinge kyrkogård, d.v.s. gravvårdar från 1970-talet och äldre. Den kulturhistoriska bedömningen av gravvårdar är gjord av Anneli Borg och Charlott Torgén.

För att säkert veta att rätt gravvård inventerades hade undertecknad med sig i fält församlingens information från gravregistret samt gravkartor.

Blanketter och rapporter

De gravvårdar som bedömts ha ett kulturhistoriskt värde har dokumenterats med hjälp av en inventeringsblankett (se bilaga) och fotograferats. Det är en blankett för varje gravvård. Varje inventeringsblankett innehåller även en bild.

Sammanställningen, som gjorts i form av en rapport för varje kyrkogård, innehåller historik över begravningskicket i Sverige, historik för orten, historik över kyrkogården, en

beskrivning av kvarteren samt samtliga blanketter med de gravvårdar som bedömts vara kulturhistoriskt värdefulla. Blanketterna redogör bland annat för gravvårdens gravplatsnummer, kvarter, inskription, titel, material, form, stil, skador och kulturhistoriskt värde med urvalskriterium samt en bild.

Originalmaterialet till hela inventeringen förvaras på Örebro läns museum. Inventeringen levereras till Kyrkogårdsförvaltningen dels i pappersform, dels på en CD. En CD kommer även att tillställas länsstyrelsen i Örebro län och Strängnäs stift.

I rapporten avser begreppet gravvård den synliga gravanordningen med t.ex. omgärdning, växtlighet, ytmaterial, skulptur, sten, kors osv.

Vid bedömning av kulturhistoriska objekt behöver man i regel ett tidsperspektiv på några decennier. Kulturmiljövården brukar därför avstå från att ta ställning till objekt som är yngre än ca 30 år. Undertecknad har därför inte inventerat gravvårdar som är yngre än 1970-talet.

Fotografier

Bilderna har tagits med digitalkamera. Bilderna har både fungerat som arbetsmaterial under rapportarbetet och vid bedömningen av det kulturhistoriska värdet. Bilderna finns på den CD med rapporten, som levereras till församlingen. Bilderna är tagna av Anneli Borg och Charlott Torgén.

Arkiv

Inför inventeringsarbetet har vi gått igenom Örebro läns museums arkiv, använt litteratur och andra inventeringar som underlag. Information gällande personhistoriskt värdefulla gravvårdar har skett muntligt vid vandring på kyrkogården med kyrkoherde Lars Ekblad.

URVALSKRITERIER FÖR SÄRSKILT BEVARANSVÄRDA GRAVVÅRDAR

Kriterier

Vedertagna urvalskriterier har använts i arbetet med att peka ut de särskilt bevaransvärda gravvårdarna:

Alla gravvårdar av smidesjärn och gjutjärn eller med järndetaljer

Gravvårdar med speciell konstnärlig utformning

Gravvårdar med tidstypisk och/eller representativ utformning

Gravvårdar med titel/titlar

Gravplatser av person- och lokalhistoriskt värde

Gravvårdar före år 1900

Samhällshistoriskt värde

Socialhistoriskt värde

Miljöhistoriskt värde

Gravvårdar av smide- och gjutjärn eller med järndetaljer

Alla gravvårdar av gjutjärn och -staket, smideskors, -staket och -kedjor ska skyddas då de utgör en försvinnande listen rest av en unik konstruktionsperiod på kyrkogårdarna.

Konstnärlig utformning

Kriteriet konstnärlig utformning inkluderar både gravvårdar med hantverksmässigt utförande och s.k. ”katalogstenar” som är mer arbetade än medeltalet.

Tidstypisk och representativ för sin tid

I inventeringen har ett antal gravstenar valts ut som tidstypiska eller representativa för sin tid. Syftet är att belysa variationen i stil från olika tidsperioder och även att visa att utformningen av en gravvård var beroende av vilka ekonomiska resurser som stod till buds. På en utvidgning från 1940-talet kan det vara viktigt att bevara gravvårdar från den perioden, medan det i ett kvarter med många gravvårdar från förra sekelskiftet är viktigt att bevara just dessa.

Gravvårdar med person- eller lokalhistoriskt värde

I samband med att en kyrkogård inventeras brukar kontakt tas med någon eller några personer med lokal förankring som kan berätta mer om bygden och de människor som bott där och som på något sätt påverkat livet och människorna.

Information gällande personhistoriskt värdefulla gravvårdar har erhållits muntligt av kyrkoherde Lars Ekblad i samband med en vandring på Tysslinge kyrkogård.

Titlar/Yrkesgrupper

Inventering av gravstenar och deras inskriptioner ger inblickar i bygdens historia. Gravstenarna berättar om vilka människor som levtt och verkat i trakten och ger information om samhällets näringar vid olika tidpunkter i historien. Yrken kommer och går då samhället förändras och titlar som finns representerade på kyrkogården förekommer inte längre. En annan aspekt är att yrkena talar om klasstillhörighet och social status. Det kan därför vara av stort intresse att uppgifter om yrke och år dokumenteras. Man bör dock ta i beaktande att bevarade gravstenar vanligtvis tillhört dem som hade råd att skaffa sig en gravanordning.

Samhällshistoriskt värde

Titel eller inskription som berättar om historiska samhällsförändringar t.ex. utvandringen till Amerika.

Socialhistoriskt värde

På kyrkogården/kyrkogårdarna avspeglas de sociala skillnaderna tydligt, då människor tidigare ofta begravdes på olika delar av kyrkogården beroende på klass och ekonomiska möjligheter att köpa gravplats. Genom inskriptioner kan även män, kvinnors och barns status i samhället under olika perioder avläsas.

Miljöhistoriskt värde

Kan tillskrivas de gravvårdar som nödvändigtvis i sig inte har ett högt kulturhistoriskt värde, men som genom sin placering eller som del i en grupp är viktiga för helhetsmiljön på kyrkogården.

Orts-, by-, och gårdsnamn

Vanligt förekommande på gravvårdar är Orts-, by- och gårdsnamn. Så pass förekommande att inte alla har kunnat tas med på enskilda blanketter utan endast belysts om gravvården haft något mer värde. Trots att inte alla dessa gravvårdar är inventerade är samtliga bevaransvärda och bidrar med värdefull information om byggdens historia. By- och gårdsnamn på -sta, -by och -inge har anor från järnåldern.

ÅTERANVÄNDNING AV GRAVVÅRDAR

I dag är tankar om hushållning och återanvändning av naturens resurser högaktuella. Centrala gravvårdskommittén tog 1998 fram en skrift, ”Gravvårdar - allmänna råd för bevarande och återanvändning”, som belyser möjligheterna till detta, råd för att värna, bevara och återanvända gravvårdarna på kyrkogårdarna. Återanvändning av gravanordningar och gravstenar uppfattas av många som en svår fråga. Det förekommer i Sverige och är på vissa håll en sed men på andra håll en helt främmande företeelse.

En kulturhistoriskt värdefull gravvård med sand och stenram som går att återanvända, kvarter 4 på Ramsbergs gamla kyrkogård.

Tysslinge kyrkogård har kulturhistoriska gravvårdar som går att återanvända. Det kan vara en stenram som i sitt sammanhang i kvarteret är kulturhistoriskt värdefull, eller en typ av sten som i sitt sammanhang eller på grund av sin utformning är kulturhistoriskt värdefull. Vid återanvändning skall den nya gravrättsinnehavaren acceptera till exempel stenens utformning och eventuella utsmyckning, ytmaterial, stenram mm.

HISTORIK BETRÄFFANDE BEGRAVNINGSSKICKET I SVERIGE

Nedanstående historik är baserad på *Kyrkogårdens gröna kulturarv*, Kyrkogårdsinventeringar av *Hille kyrkogård*, *Gästrikland*, *Misterhults kyrkogård*, *Linköping stift* och *Norra kyrkogården*, *Askersund*.

En kyrkogård skiljer sig från en begravningsplats på så sätt att den ligger i direkt anslutning till en kyrkobyggnad. Vanligt förekommande är att en begravningsplats rymmer ett kapell inom sitt område.

I förhistorisk tid varierade gravskicket mellan brandgravar och jordbegravningar. Kristendomens införande innebar bland annat att bränning av kroppar förbjöds. Längre begravdes människor i närheten av sina hem, men under medeltiden anlades kyrkogårdar i allt större utsträckning kring kyrkorna. Kyrkogården delades upp i olika områden, först mellan byarna, med byvisa begravningar, senare i hemman. Den medeltida begravningsplatsen bestod troligtvis av ängslika områden kring kyrkan där de välbärgades gravminnen fanns i form av stenkors, tumbor och hällar. Enklare människors gravar kunde markeras av en liten kulle eller av ett träkors. Välbärgade människor begravdes redan under medeltiden även inne i kyrkan.

Under 1600-talet var det kyrkorummet, fristående gravkor, inredda gravrum m.m. som utgjorde platsen för de välbärgades gravar medan gemene man begravdes på kyrkogården. Vanligt var att kyrkogården omgärdades av träbalkar med spåntak. I mitten av 1700-talet kom ett kungligt påbud om att kyrkogårdsmuren, eller bogårdsmuren som den då kallades, skulle vara uppförd av gråsten utan bruk, kallmurad. I början av 1800-talet tillät man att de murades med kalkbruk om de täcktes med tak. Reformationen innebar på flera sätt en förändrad syn på det som hörde kyrkan till men rent praktiskt genomfördes inga omvälvande förändringar på kyrkogårdarna under 1700-talet.

Före 1800-talet var det vanligt att människor av högre stånd begravdes inne i kyrkan, medan vanligt folk begravdes på anonyma allmänningar kring kyrkan. Under 1700-talets slut tilltog protesterna mot begravningar i kyrkan då det ansågs smitto spridande, ohygieniskt och orsakade stort obehag, framför allt sommartid. I början av 1800-talet genomdrevs en författning som krävde trädplanteringar och striktare planer på nyanlagda kyrkogårdar. År 1815 förbjöds begravningar inne i städer och byar, begravningsplatserna skulle anläggas utanför tätorterna. Dessa bestämmelser kan ses som ett resultat av den debatt som förts under 1700-talet.

De nya kyrkogårdarna var symmetriskt uppbyggda med gångar, kvarter och trädalléer. Trädplanteringar var ett viktigt inslag och framförallt på de nyanlagda kyrkogårdarna där det tillämpades en stram parkkaraktär. Landsortens kyrkogårdar var emellertid fortfarande enkla med sparsam vegetation, möjligtvis hade en trädkrans planterats.

Mot slutet av 1800-talet hade kyrkogårdarna utvecklats till det utseende som vi idag förknippar med en äldre kyrkogård. Fler planteringar hade anlagts samt lummiga alléträd, hängträd och vintergröna häckar. Vid denna tid blomstrade även stenindustrin och gjuteriverksamheten vilket bidrog till att gravvårdarna började massproduceras. De vanligtvis höga vårdarna av granit, marmor, och kalksten samt järnstaket, gjutjärnsurnor och gjutjärnskors är karaktäristiska för slutet av 1800-talet.

Kyrkogårdar och begravningsplatser indelades i olika områden, dels där den dödes familj fick köpa gravplats, dels områden som var kostnadsfria, gravar utan gravrätt. Dessa senare områden kallades vanligtvis allmänna linjen, s.k. linjegravar. Här begravdes människor i den ordning de avled. Detta sätt att begrava ansågs vara mycket fördelaktigt eftersom gamla gravar åter kunde öppnas när kyrkogården var fullbelagd. Följden av detta blev att stora grupper i samhället, de fattiga och anonyma, förblev anonyma även efter döden. Begravningsättet med linjegravar förekom ända in på 1960-talet.

En välbevarad rad med allmänna linjegravar i kvarter 5 på Södra kyrkogården, Lindsberg.

Under 1800-talets senare del blev det allt vanligare för samhällets arbetare och medelklass att skaffa sig egen gravplats och påkostade gravvårdar. Samtidigt blev de förmögnas gravvårdar allt mer exklusiva. Parallellt med den strikt anlagda kyrkogården började man mot slutet av 1800-talet anlägga kyrkogårdar med en mindre stram utformning, inspirationen hämtades från den engelska parkens friare former och landskap.

Skogskyrkogårdar, som i Sverige blev populära under 1900-talets första hälft, kan sägas ha utvecklats från den friare parkkyrkogården. Vid 1900-talets mitt anlades kyrkogårdar med en större anpassning till den lokala topografin och de lokala växtförhållandena. Under 1900-talet accelererade massproduktionen av gravstenar och strängare utformningsbestämmelser ledde till att gravvårdarnas variationsrikedom efterhand försvann. Även vegetationens utformning blev enklare. Stora gräsmattor med enkla rygghäckar blev vanliga istället för grusgravar och olika häckarrangemang. Träden är dock fortfarande dominerande på kyrkogårdarna. Skogskyrkogårdarna däremot har en variationsrikedom i formspråk och vegetation, trots att gravstenarna liknar dem på övriga kyrkogårdar.

Gravkvarteren från 1950- och 60-talen kännetecknas av kraven på rationell skötsel och enhetlig utformning. Detta har bidragit till nästan identiskt lika gravvårdar stående i rad med rygghäckar mellan raderna. Gångar såddes igen för att ingå i den allmänna gräsytan, arbetskrävande häckarrangemang eller kantstenar runt vårdarna togs bort och alléträd gallrades ut.

Gravvårdar från omkring 1980 och fram till idag visar på ett rikare och personligare formspråk än vårdarna under efterkrigsdecennierna. De tidigare strikta reglementena för utformningen av gravstenar mjukades upp i och med 1990 års begravningslag och har gett utrymme för ett mer personlig formspråk och utformning av vårdarna. Dekorationer kan ofta ha en stark personlig anknytning, med motiv som exempelvis uttrycker den avlidnes livsåskådning eller fritidsintressen.

TYSSLINGE KYRKOGRÅRD

Tysslinge historia

Nedanstående text är baserad på Borg, A, *Kulturhistorisk karakterisering av Tysslinge kyrka 2005* samt på Esbjörnson, E, *Kyrkor i Örebro län – en vägledning till Svenska kyrkans kyrkobyggnader*, 2000.

Tysslinge kyrka är belägen på en höjdsträckning i ett lätt kuperat åkerlandskap i närheten av sjön Tysslingen, som gett socknens dess namn. Sjön sänktes under andra hälften av 1800-talet och delar av den forna vattenytan har odlats upp. I miljön kring kyrkan finns skola och församlingshem. Tysslinge kyrka var tidigare annex till Vintosa.

Tysslinge kyrka

Nedanstående text är baserad på Borg, A, *Kulturhistorisk karakterisering av Gräve kyrka 2005* samt på Esbjörnson, E, *Kyrkor i Örebro län – en vägledning till Svenska kyrkans kyrkobyggnader*, 2000. Esbjörnson, E, *Antikvarisk rapport 1, Tysslinge kyrka, Ut och invändig renovering 2009*.

Kyrkans byggnadshistoria är inte helt klarlagd. Under medeltiden fanns det en stenkyrka med rektangulärt långhus, torn i väster, vapenhus i söder och sakristian i norr. Partier av denna kyrka ingår i det befintliga långhusets västra delar men det är oklart i vilken omfattning. Murskarvar, påträffades då putsen knackades ner 1953, tyder på att kyrkan vid okänd tidpunkt förlängts åt öster. Flera åtgärder utfördes också i slutet av 1600-talet. Man har konstaterat att kyrkan vid denna tidpunkt var röd, som många andra kyrkobyggnader i Närke. Sitt nuvarande utseende fick Tysslinge kyrka dels vid en ombyggnad 1763, då det tresidiga koret tillkom, dels vid en ombyggnad 1823. Då rasade det gamla tornet och ersattes av ett nytt. En ny sakristia med flackt yttertak tillfogades i öster.

Kyrkan har under 1900-talet genomgått flera förändringar, bland annat 1914-15 då den slutna bänkinredningen ersattes av en ny öppen. Kyrkorummet dekorerades med en målad fris under taklisten som senar målades över på 1930-talet. Åren 1951-53 skedde flera förändringar då bland annat altarpupsatsens och altarringens äldre färgsättning togs fram. Korets främre fönster försågs med antikglas och kyrkan fick en ny dopfunt av kalksten med bronsreliefer. 1972 skedde nästa renovering under ledning av arkitekt Jan Helgstrand, Örebro. Det uppfördes en läktarunderbyggnad, kyrkorummet fick ny färgsättning och predikstolen återfick sin ursprungliga färgsättning.

2009-2010 genomgick kyrkan en stor in- och utvändigt renovering. Utvändigt gjordes omfattande renoveringsarbeten. Invändigt skedde de största förändringarna då ett av syftena med renoveringen var att anpassa kyrkorummet liturgiskt för dagens kyrkobesökare. Arbetet omfattades av nytt putsat innertak, rengöring och kalkning av väggar, ommålning av de flesta ytskikt, höjning av golv för utjämnande av nivåskillnader, nytt kalkstensgolv fram till i kyrkan, nytt trägolv under bänkarna, ny läktarunderbyggnad. Delar av koret fick ny gestaltning med nytt murat altare, nya liturgiska möbler, lösa stolar i stället för bänkar, omplacering av dopfunt m.m. I samband med golvarbetena upptäcktes tre tidigare, dittills ej allmänt kända gravkammare från 1600- och 1700-talet.

Kyrkogårdens historia

Nedanstående text baserad på Borg, A, *Kulturhistorisk karakterisering av Tysslinge kyrka 2005*, Esbjörnson, E, *Kyrkor i Örebro län – en vägledning till Svenska kyrkans kyrkobyggnader*, 2000, E. Lundberg, *Sveriges Kyrkor Konsthistoriskt inventarium*, 1949. Muntligt med kyrkogårdspersonalen, 2013.

Tysslinge kyrka är belägen på en höjdsträckning med den äldre delen av kyrkogården runt kyrkan. Denna del av kyrkogården utvidgades 1811 åt norr och 1826 åt öster. Nya områden tillfogades 1928 åt norr, 1934 åt väster och 1956 åt norr.

Den äldre delen av kyrkogården omgärdas av en kallmurad gråstenmur. Kyrkbalkar omtalas 1672, då sockenmännen lova uppbygga sådana. Vid utvidgningen 1811 rev man en på norra sidan belägen port ”med hvalf-båge och Tak” d.v.s. en stiglucka; andra portar i i öster och söder, revs 1826. Dessa portar ersattes i norr och söder med ingångar med smidda järngrindar mellan murade och vitputsade pelare, krönta med järnurnor. Urnorna på södra ingångens pelare har under adlig krona monogrammet CG - BL (= Christian Geisler – Barbara Lawe. Geisler var 1668-87 en av Garphytte bruks ”participanten. Hans hustru Barbara Lawe gifte 1691 om sig med bruksförvaltaren Albrecht hartman.). En tredje ingång med murade stolpar men utan urnor finns i nordväst. Utmed murens insida växer lövträd planterade 1843.

Foto: Nils Åzelius, 1935, raä.

Utvidgningen i norr som angränsar till prästgårdens tomt är stor till ytan och anlades under 1950-talets senare del. (Det finns en gravkarta över ”Tysslinge nya kyrkogård” upprättad år 1956.) De olika kvarteren var anlagda med omgärdande häckar, rygghäckar samt gångar av grå kalksten. Häckar och rygghäckar bestod av oklippta yviga rosbuskar.

En minneslund anlades 1988 på kyrkogårdens norra del.

Våren 2013 tog man bort flera rygghäckar på kyrkogårdens norra del. Anledningen var att de bidrog till att stenarna tippade. Under 2014 har man tagit bort resten av rygghäckarna på denna del av kyrkogården.

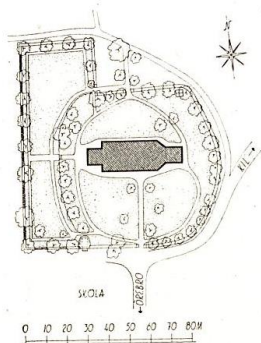

Fig. 216. Situationsplan. Skala 1 : 3 000.
Lageplan. Plan of site.

Bild till vänster, odaterad situationsplan över den äldre kyrkogården. Ovan till höger, flygbild från 1939 där man kan se hur grusgången gick i nord-sydlig riktning mellan gravvårdarna.

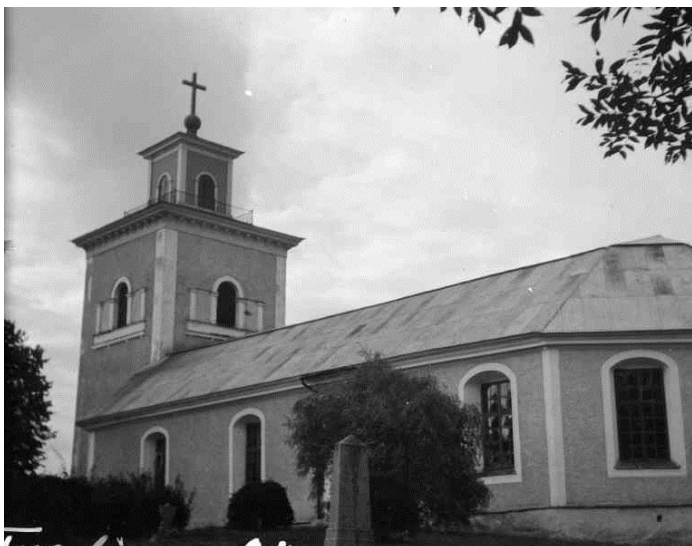

Bild till vänster, från sydöst, daterad 1908, raä.

Bild nedan till vänster från 1934, raä. Här ser man tydligt smala grusgångar mellan gravvårdarna. Ingen allé finns ännu planterad fram till kyrkans södra entré. Bild nedan till höger, samma vy 1944, Ölm:s arkiv.

Bilder nedan. Grusgångarna finns ännu kvar mellan gravvårdarna och allén fram till kyrkans södra entré är planterad. Bilder från 1953, Ölm:s arkiv.

Bild från 1966 Ölm:s arkiv, visar kyrkogården i sin helhet med utvidgningen i norr.

KYRKOGRÅRDSBESKRIVNING

Nedanstående text är delvis hämtad ur Borg, A, *Kulturhistorisk karakterisering av Tysslinge kyrka*, 2005.

Tysslinge kyrka är belägen på en höjdsträckning med den äldre delen av kyrkogården runt kyrkan, med utvidgningar i norr och väster. Kyrkogården omgärdas av en kallmurad stenmur som till stor del är en stödmur, i väster även en häck. I södra muren finns en bisättningskällare från 1934 med spritputsad fasad i gult med vita släta hörn. En äldre trädkrans av lönn och lind inramar den äldre delen av kyrkogården med en allé av lind mot den södra entrén. Den södra entrén har gulputsade murade grindstolpar med vita hörn täckta med kopparplåt och krönta med järnurnor samt pargrind av smitt järn. Entrén i väster flankerar kyrkans västra portal med grindstolpar av huggen kalksten och en pargrind av järn. Till kyrkan leder två trappor upp från den västra entrén. I norr mellan gamla kyrkogården och utvidgningen finns en äldre entré bestående av grindstolpar med urnor, lika entrén i söder. Utvidgningen i norr har två entréer med grindstolpar av huggen kalksten lika muren som även den är av huggen kalksten.

I kyrkogårdsmurens sydvästra del finns en inbyggd bisättningskällare från 1934 med spritputsad fasad i gult med vita släta hörn.

Kyrkogården har ett asfalterat gångsystem, övriga ytor är belagda med gräs.

Norr om kyrkan finns flera äldre gravar omgivna av stenramar och järnstaket täckta med grus.

Gravvårdar över personer av lokalhistoriskt intresse

Information gällande personhistoriskt värdefulla gravvårdar har erhållits muntligt av kyrkoherde Lars Ekblad i samband med en vandring på Tysslinge kyrkogård.

- I kvarter GK, gravnummer 479-481, vilar Carl Hult som var häradshövding och auktionist samt Birger Löthfors som var lärare och kantor. Birger var även ombud för sparbanken. Han bodde i en villa nära kyrkogården, det stod Sparbanken på huset. Carl och Birger fruar, Ebba och Svea var syskon.
- I kvarter GK, gravnummer 872-889(står ej med i gravregistret), vilar Agda Axelsson. Tant Agda var ogift och trogen kyrkan där hon var varje söndag. Hon bodde i ett gult hus söder om kyrkan. Hon var mycket barnkär och hade ett gott hjärta. Mycket viktig för bygden.

Kvartersbeskrivning

Kyrkogården består av endast tre kvarter, Gamla kyrkogården, Mellankyrkogården samt Norra kyrkogården.

Gamla kyrkogården är den del av kyrkogården som ligger närmast runt om kyrkan och är som namnet på kvarteret anger, den äldsta delen av den nuvarande kyrkogården.

Kvarteret delas upp av ett asfalterat gångsystem som löper runt kyrkan. På södra sidan om kyrkan leder en asfalterad gång till södra entrén. Den kantas av en allé av lind. Rester av ett tidigare gångsystem finns i form av kalkstensplattor längs muren på norra sidan. En kalkstengång finns även öster om kyrkan som leder till kyrkogårdens östra entré.

Bild till vänster, allé upp till kyrkan södra entré. Bild till höger tagen från kyrkans södra entré mot sydväst.

Gravarna är placerade i nordsydlig riktning. På **södra sidan** finns många större familjegravar, främst på den sydvästra delen men även längs gången upp till kyrkans södra entré. Här finns ett par syrener samt prydnadsträd som kan vara kvar från tidigare gravvårdar.

Linjegravar finns i den **sydöstra delen** av kvarteret. Karaktären på stenarna varierar. Det finns små enkla linjegravar till större familjegravar. Här finns de äldsta stenarna på kyrkogården, från sent 1800-tal, men även stenar från idag. Flertalet av stenarna är från 1900-talet, många med titlar.

Önskvärt är att inga nya gravvårdar placeras i raderna närmast gången upp till södra entrén, i raderna med nummer 872-916 samt intill de äldre familjegravarna, i denna del av kyrkogården. Vissa gravvårdar kan återanvändas, se respektive blankett för mer information. På friare ytor kan nya gravar upplåtas. Nya stenar som placeras här bör utformas med hänsyn till intilliggande stenar i form och utförande.

Östra delen av kvarteret har en blandning av gravar, både familjegravar och linjegravar. Gravvårdarna är från tidigt 1900-tal till tidigt 2000-tal. Önskvärt är att linjegravarna/ de äldre gravvårdarna får vara kvar på ursprunglig plats. I övrigt kan man fylla på med nya gravvårdar i detta område.

Bild till vänster, östra delen av kvarteret. Bild till höger, norra delen av gamla kyrkogården med stora familjegravar, grusgravar, flertalet med stenram och järnstaket.

Norra delen av kvarteret, närmast kyrkan består till större delen av stora familjegravar, i stort sett endast grusgravar, flertalet med järnstaket eller stenram. Gravvårdarna är från sent

1800-tal till första halvan av 1900-talet. I denna del bör inga nya gravvårdar tillföras. Vissa gravvårdar kan återanvändas, se respektive blankett för mer information.

I **nordvästra delen** av kvarteret finns ett samlat område med större familjegravar, flera med stenram eller järnstaket, samt ett område med linjegravar från 1920-talet. I denna del bör inga nya gravvårdar tillföras. Vissa gravvårdar kan återanvändas, se respektive blankett för mer information.

Bild till vänster, urna vid entrén i söder. Bild till höger, urna på en av grindstolparna mellan den gamla kyrkogården och utvidgningen i norr. Urnorna är rostangripna och färgen flagnar kraftigt.

Mellankyrkogården är belägen väster om Gamla kyrkogården och den tidigare kyrkogårdsmuren som fortfarande är synlig och utgör gränsen mellan de två kvarteren.

Kvarteret ligger i nivå något lägre än Gamla kyrkogården men något högre än västra entrén till kyrkogården. Kvarteret har ett enkelt asfalterat gångsystem samt två trappor av huggen granit.

Gravarna är placerade i nordsydlig riktning och raderna har troligtvis tidigare delats av av rygghäckar. I dag finns en avenbokshäck längs en del av gången som leder till kyrkans västra entré.

Sydvästra samt västra delen av kvarteret utgörs av familjegravar, många stora samt en del med stenramar. Nordöstra delen av kvarteret har längs kanten familjegravar medan den övriga ytan till stor del utgörs av linjegravar. Gravvårdarna är från 1930-talet och fram till idag.

Bilden längst till vänster, mellankyrkogårdens västra del. Den asfalterade gången leder fram till norra delen av mellankyrkogården som syns på bilden till höger.

Önskvärt är att linjegravarna/ de äldre gravvårdarna får vara kvar på ursprunglig plats. I övrigt kan man fylla på med nya gravvårdar i detta område. De nya gravvårdarna bör utformas med hänsyn till intilliggande gravvårdar i form och utförande.

Norra kyrkogården är belägen i norr och ligger i nivå lägre än såväl Gamla kyrkogården som Mellankyrkogården. Gångsystemet utgörs av ett enkelt gångsystem av grusgångar men det finns även rester kalkstensgångar i kvarteren, bland annat i väster mot trappan till Mellankyrkogården samt i kvartersindelningen.

I **västra delen** av kvarteret är gravarna till större delen placerade i nordsydlig riktning men det finns även gravar placerade i östvästlig riktning. Utvidgningen var tidigare väl anlagd med rumsbildande häckar, rygghäckar samt ett gångsystem av grå kalksten. Häckarna som nu är borttagna skapade rumslighet och tydlighet. I dag upplevs kvarteret som osammanhängande och "utflutet". Gravvårdarna karakteriseras av låga breda stenar. Vid upplåtande av nya gravar bör gravvårdarna utformas lika befintliga i form och utförande för att bevara enhetligheten i kvarteret. Befintliga gravvårdar kan även med fördel återanvändas, se blanketterna för mer information.

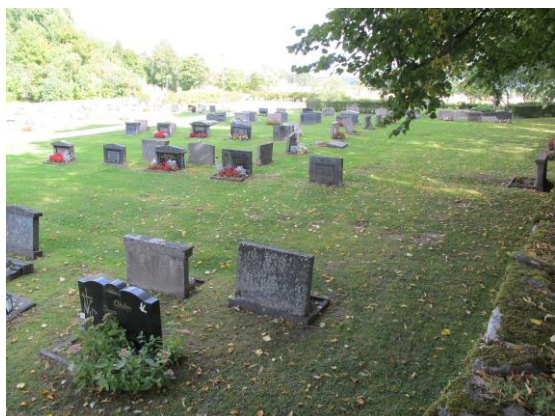
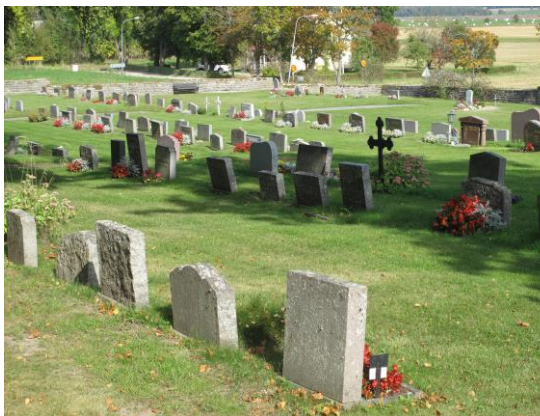

Bild ovan till vänster. Gravvårdarnas placering förlorar sitt sammanhang när rygghäckar och rumsskapande häckar är borttagna. Bild ovan till höger samt nedan till vänster där de rumsskapande häckarna fortfarande är kvar i på nordöstra delen av utvidgningen i norr. Bild nedan till höger (tagen från motsatt sida) är samma område efter att häckarna är borttagna.

Kvarteret sluttar åt nordost och har i den östra delen en terrassering i nordsydlig riktning. Terrasseringen har tidigare delats av av rosenhäckar. Nya häckar för att dela upp kvarteret bör återplanteras. Kalkstensgångarna bör underhållas och kompletteras.

Gravvårdarna i kvarteret utgörs i huvudsak av låga breda stenar, till större delen familjegravar från 1950-talet och fram till idag.

I sydvästra delen av kvarteret finns linjegravar från 1950- 60-talen. Önskvärt är att dessa får vara kvar på ursprunglig plats. I övrigt kan man fylla på med nya gravvårdar i detta område. Nya gravvårdar bör utformas med hänsyn till intilliggande gravvårdar i form och utförande.

Minneslunden är belägen i mitten av kvarteret och utgörs av en gräsbelagd yta som kantas av äldre björkar som leder upp mot norra entrén och Gamla kyrkogården. Minneslunden avskärmas delvis av klippta häckar. Här finns även uppstammad syren som bidrar till att skapa ett rum kring minneslunden.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Bucht, Eivor (red), *Kyrkogårdens gröna kulturarv*, Klippan 1992.

Borg, Anneli och Esbjörnson, Estrid, *Kulturhistorisk karakterisering av Gräve kyrka*, Strängnäs stift, 2005.

Centrala gravvårdskommittén, *Gravvårdar - Allmänna råd för bevarade och återanvändning*, 1998.

Esbjörnson, Estrid, *Kyrkor i Örebro län – en vägledning till Svenska kyrkans kyrkobyggnader*, 2000.

Kalmar läns museum, *Misterhults kyrkogård - Kulturhistorisk inventering av kyrkogårdar/begravningsplatser i Linköpings stift 2004*.

Länsmuseet Gävleborg, *Hille kyrkogård, Kulturhistorisk inventering*, 2004.

Lundberg, E, Mörner, S och Waldén, B, *Sveriges kyrkor, Konsthistoriskt inventarium, Närke, Band 1, Häfte 2, Örebro Härad*, 1949.

Nerikes Allehanda

”Gräveby – en intressant gammal radby” 3 januari 1933.

”Kyrklig högtid i Gräve”, 5 november 1934.

Theorell, Anita, *Minnets stigar*, 2001.

Persson, Bengt, *Gräve kyrka*, 1993

Saxon, J. L., *Närkes kyrkor i ord och bild*, 1928.

Sjögren, Harry, *Tysslinge En kommun som upphörde*, 1971.

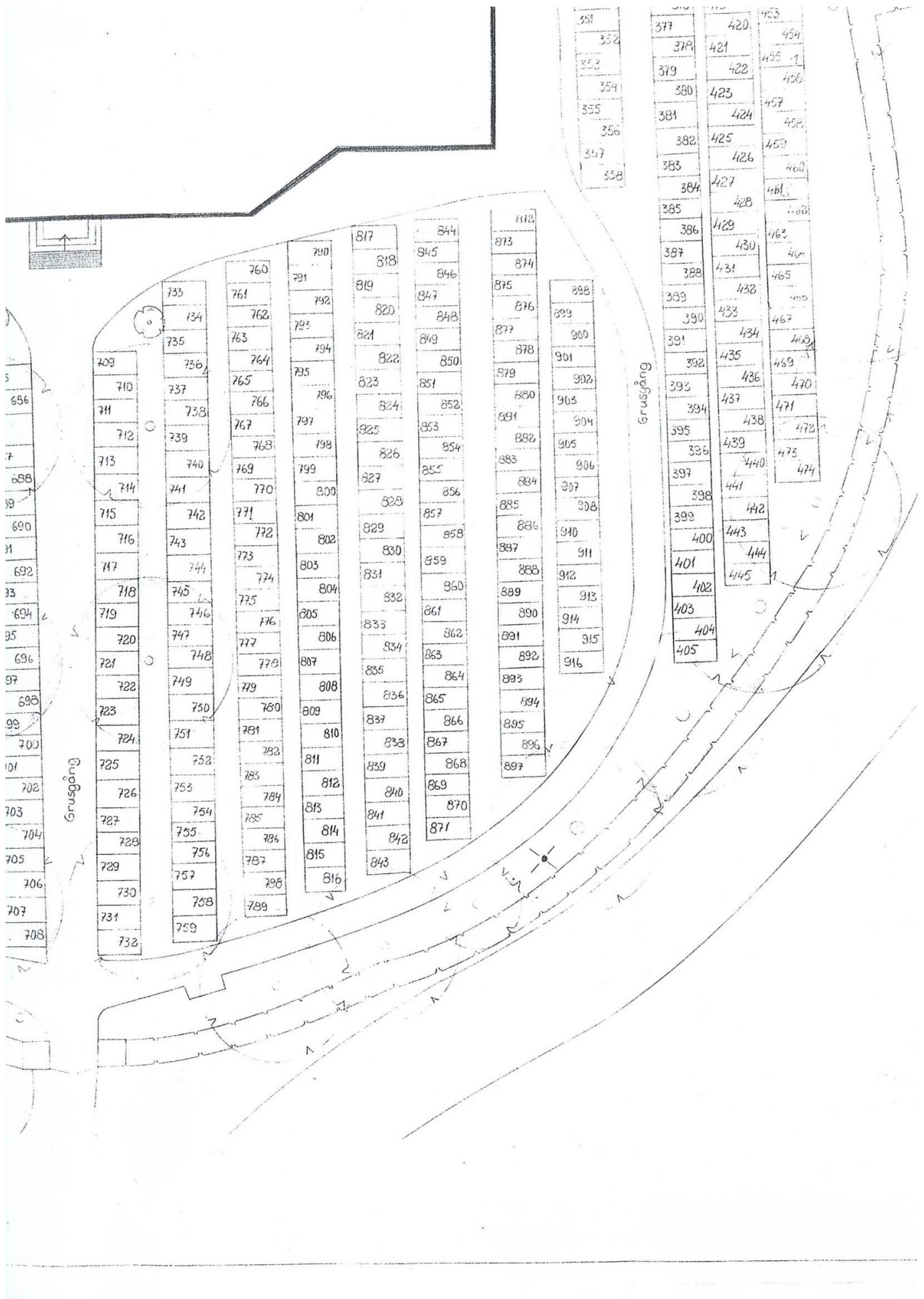
Waldén, B, *Sveriges Bebyggelse Landsbygden*, 1960.

Elektroniska källor:

Wikipedia

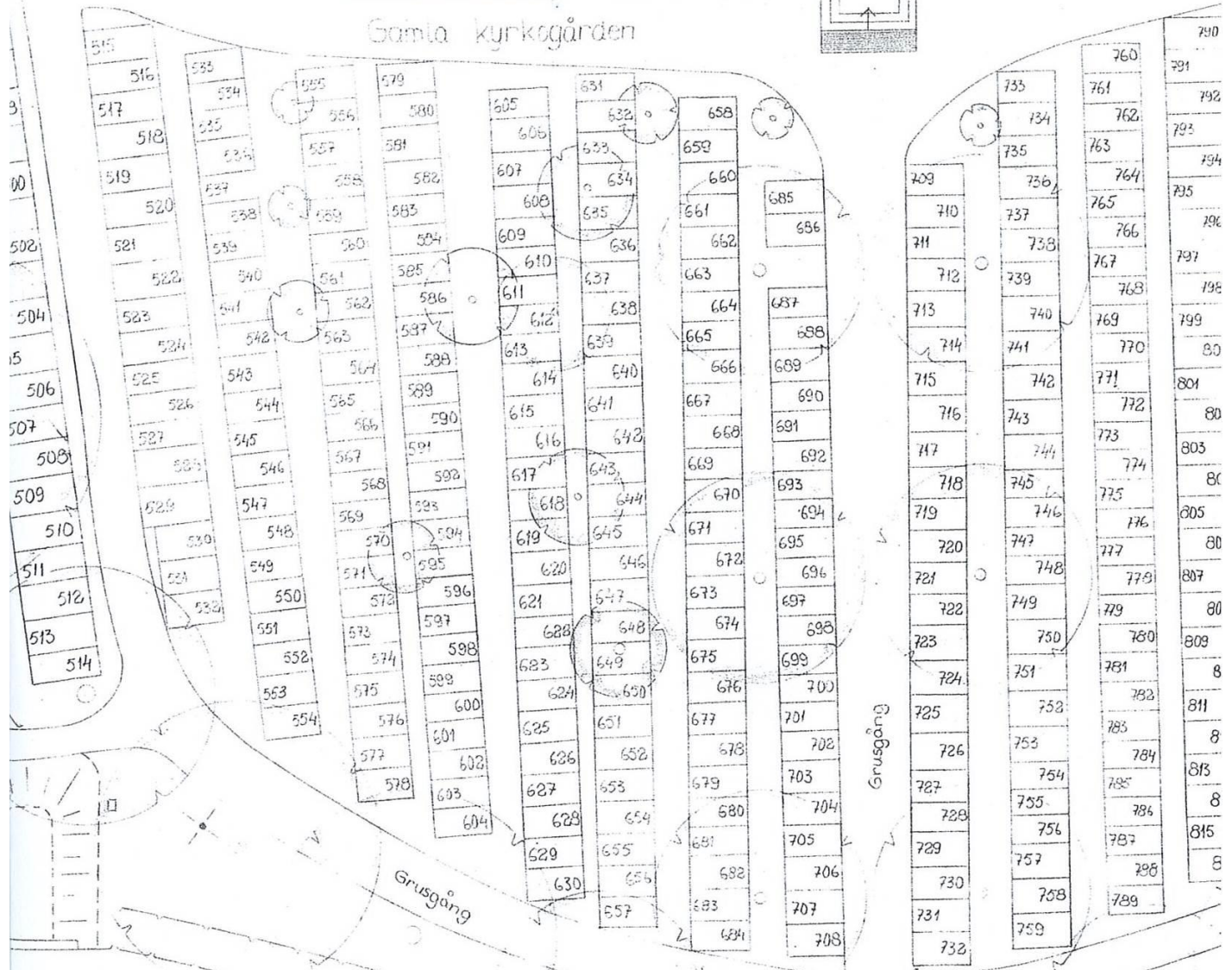
Riksantikvarieämbetet/kulturmiljöbild

BILAGOR

KYRKA

Gamla kyrkogården

10 15 20 m

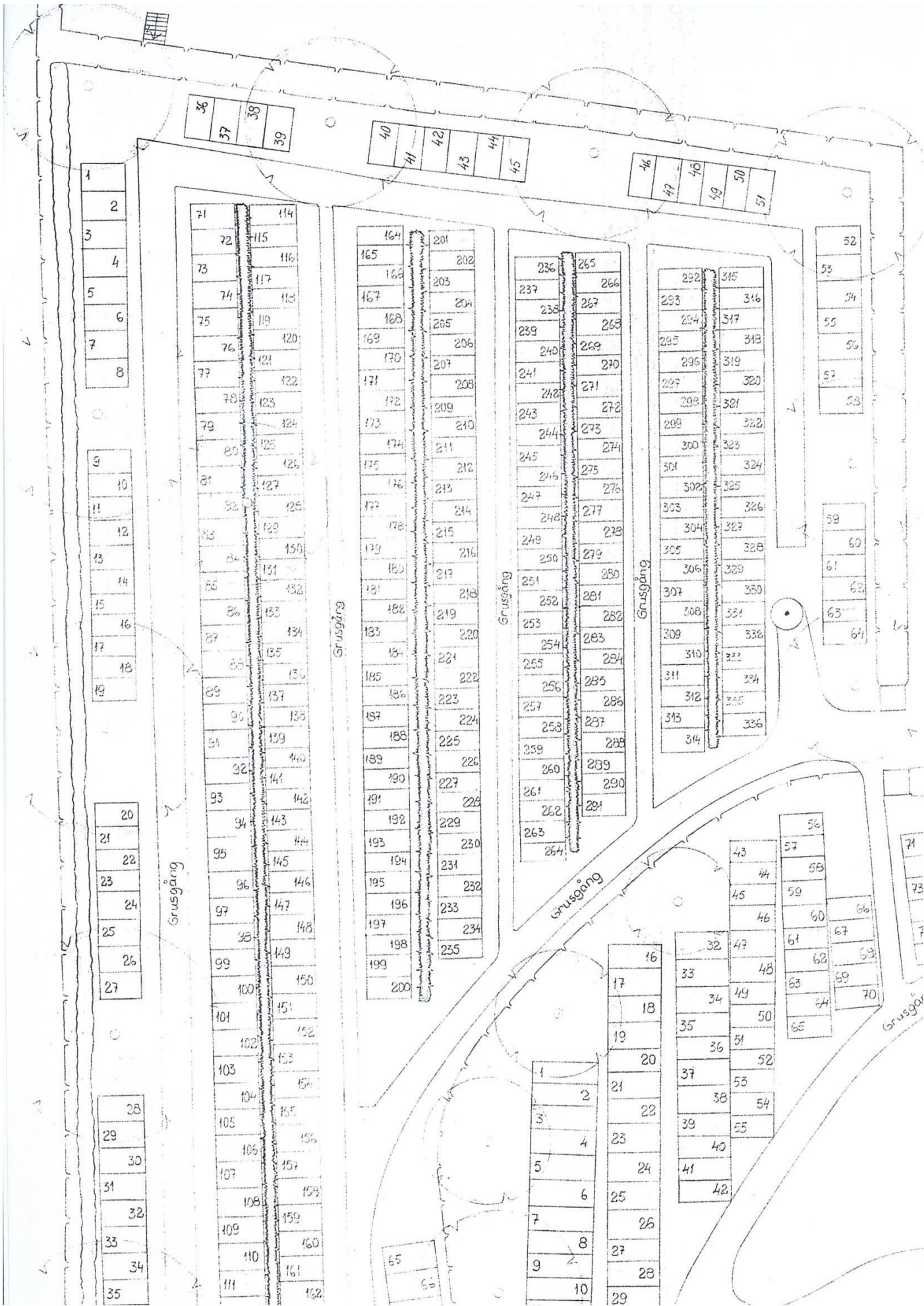
1:200

Mellankyrkogården

Grusgång

- 1
- 2
- 3
- 4
- 5
- 6
- 7
- 8

- 9
- 10
- 11
- 12
- 13
- 14
- 15
- 16
- 17
- 18
- 19

- 20
- 21
- 22
- 23
- 24
- 25
- 26
- 27

- 28
- 29
- 30
- 31
- 32
- 33
- 34
- 35

- 71
- 72
- 73
- 74
- 75
- 76
- 77
- 78
- 79
- 80
- 81
- 82
- 83
- 84
- 85
- 86
- 87
- 88
- 89
- 90
- 91
- 92
- 93
- 94
- 95
- 96
- 97
- 98
- 99
- 100
- 101
- 102
- 103
- 104
- 105
- 106
- 107
- 108
- 109
- 110
- 111
- 114
- 115
- 116
- 117
- 118
- 119
- 120
- 121
- 122
- 123
- 124
- 125
- 126
- 127
- 128
- 129
- 130
- 131
- 132
- 133
- 134
- 135
- 136
- 137
- 138
- 139
- 140
- 141
- 142
- 143
- 144
- 145
- 146
- 147
- 148
- 149
- 150
- 151
- 152
- 153
- 154
- 155
- 156
- 157
- 158
- 159
- 160
- 161
- 162

- 164
- 165
- 166
- 167
- 168
- 169
- 170
- 171
- 172
- 173
- 174
- 175
- 176
- 177
- 178
- 179
- 180
- 181
- 182
- 183
- 184
- 185
- 186
- 187
- 188
- 189
- 190
- 191
- 192
- 193
- 194
- 195
- 196
- 197
- 198
- 199
- 200
- 201
- 202
- 203
- 204
- 205
- 206
- 207
- 208
- 209
- 210
- 211
- 212
- 213
- 214
- 215
- 216
- 217
- 218
- 219
- 220
- 221
- 222
- 223
- 224
- 225
- 226
- 227
- 228
- 229
- 230
- 231
- 232
- 233
- 234
- 235

- 236
- 237
- 238
- 239
- 240
- 241
- 242
- 243
- 244
- 245
- 246
- 247
- 248
- 249
- 250
- 251
- 252
- 253
- 254
- 255
- 256
- 257
- 258
- 259
- 260
- 261
- 262
- 263
- 264
- 265
- 266
- 267
- 268
- 269
- 270
- 271
- 272
- 273
- 274
- 275
- 276
- 277
- 278
- 279
- 280
- 281
- 282
- 283
- 284
- 285
- 286
- 287
- 288
- 289
- 290
- 291

- 292
- 293
- 294
- 295
- 296
- 297
- 298
- 299
- 300
- 301
- 302
- 303
- 304
- 305
- 306
- 307
- 308
- 309
- 310
- 311
- 312
- 313
- 314
- 315
- 316
- 317
- 318
- 319
- 320
- 321
- 322
- 323
- 324
- 325
- 326
- 327
- 328
- 329
- 330
- 331
- 332
- 333
- 334
- 335
- 336

- 52
- 53
- 54
- 55
- 56
- 57
- 58

- 59
- 60
- 61
- 62
- 63
- 64

- 43
- 44
- 45
- 46
- 47
- 48
- 49
- 50
- 51
- 52
- 53
- 54
- 55
- 42

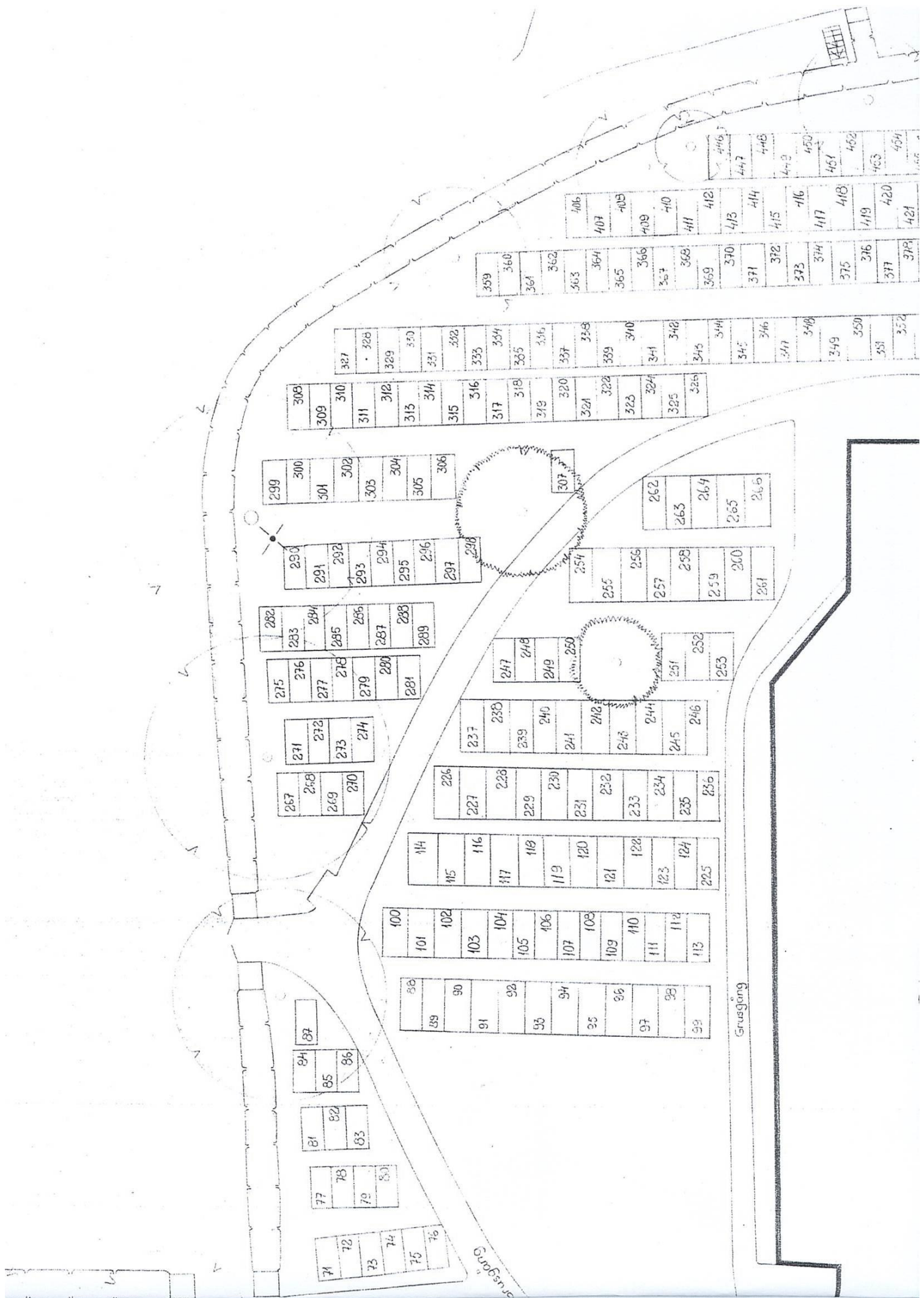
- 56
- 57
- 58
- 59
- 60
- 61
- 62
- 63
- 64
- 65
- 66
- 67
- 68
- 69
- 70

- 1
- 2
- 3
- 4
- 5
- 6
- 7
- 8
- 9
- 10

- 16
- 17
- 18
- 19
- 20
- 21
- 22
- 23
- 24
- 25
- 26
- 27
- 28
- 29

- 55
- 56

- 71
- 72
- 73
- 7

71	72	73	74	75	76
77	78	79	80		
81	82	83			
84	85	86	87		

88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99
----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----

100	101	102	103	104	105	106	107	108	109	110	111	112	113
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

114	115	116	117	118	119	120	121	122	123	124	125
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

226	227	228	229	230	231	232	233	234	235	236
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

237	238	239	240	241	242	243	244	245	246
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

247	248	249	250	251	252	253
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

254	255	256	257	258	259	260	261
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

262	263	264	265	266
-----	-----	-----	-----	-----

282	283	284	285	286	287	288	289
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

275	276	277	278	279	280	281
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

271	272	273	274
-----	-----	-----	-----

267	268	269	270
-----	-----	-----	-----

299	300	301	302	303	304	305	306
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

290	291	292	293	294	295	296	297	298
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

308	309	310	311	312	313	314	315	316	317	318	319	320	321	322	323	324	325	326
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

327	328	329	330	331	332	333	334	335	336	337	338	339	340	341	342	343	344	345	346	347	348	349	350	351	352
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

359	360	361	362	363	364	365	366	367	368	369	370	371	372	373	374	375	376	377	378	379	380	381	382	383	384	385	386	387	388	389	390	391	392	393	394	395	396	397	398	399	400	401	402	403	404	405	406	407	408	409	410	411	412	413	414	415	416	417	418	419	420	421	422	423	424	425	426	427	428	429	430	431	432	433	434	435	436	437	438	439	440	441	442	443	444	445	446	447	448	449	450	451	452	453	454	455
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Grusgang

Grusgang

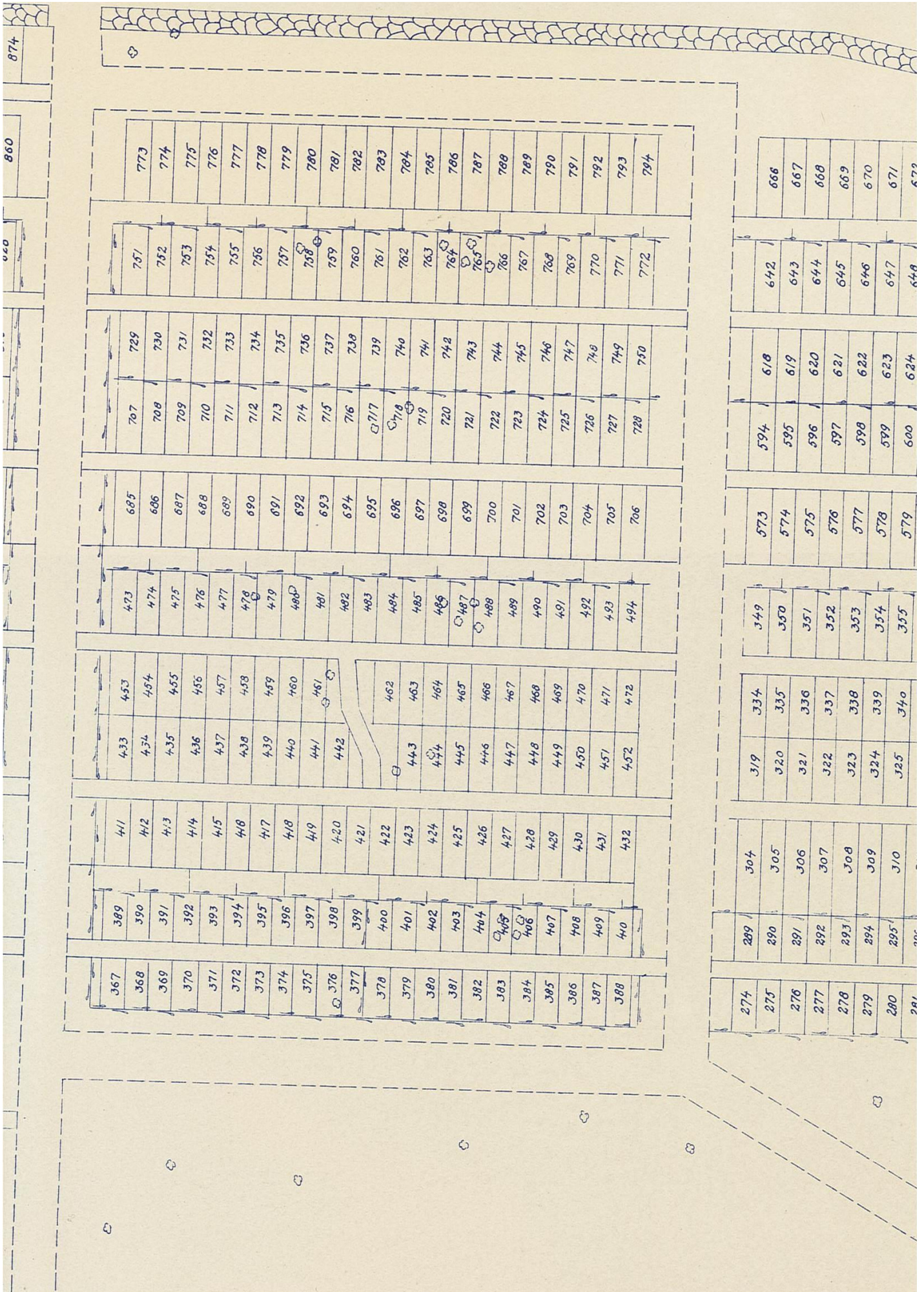
165	178	238 239 240 241 242 243 244 245 246								256 257 258 259 260 261 262 263 264								226
166	179																	227
167	180																	228
168	181																	229
169	182	247 248 249 250 251 252 253 254 255								265 266 267 268 269 270 271 272 273								230
170	183																	231
171																		232
172	184	190	196	202	208	214	220	232										
173	185	191	197	203	209	215	221	233										
174	186	192	198	204	210	216	222	234										
175	187	193	199	205	211	217	223	235										
176	188	194	200	206	212	218	224	236										
177	189	195	201	207	213	219	225	237										

1	15	31	47	63	79	83	93	103	113			
2	16	32	48	64	74	84	94	104	114			
3	17	33	49	65	75	85	95	105	115			
4	18	34	50	66	76	86	96	106	116			
5	19	35	51	67	77	87	97	107	117			
6	20	36	52	68	78	88	98	108	118			
7	21	37	53	69	79	89	99	109	119			
8	22	38	54	70	80	90	100	110	120			
9	23	39	55	71	81	91	101	111	121			
10	24	40	56	72	82	92	102	112	122			
11	25	41	57						123			
12	26	42	58	133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148								124
13	27	43	59						125			
14	28	44							126			
	29	45	60	149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164								127
	30	46	61						128			
			62						129			
									130			
									131			
									132			

KARTA

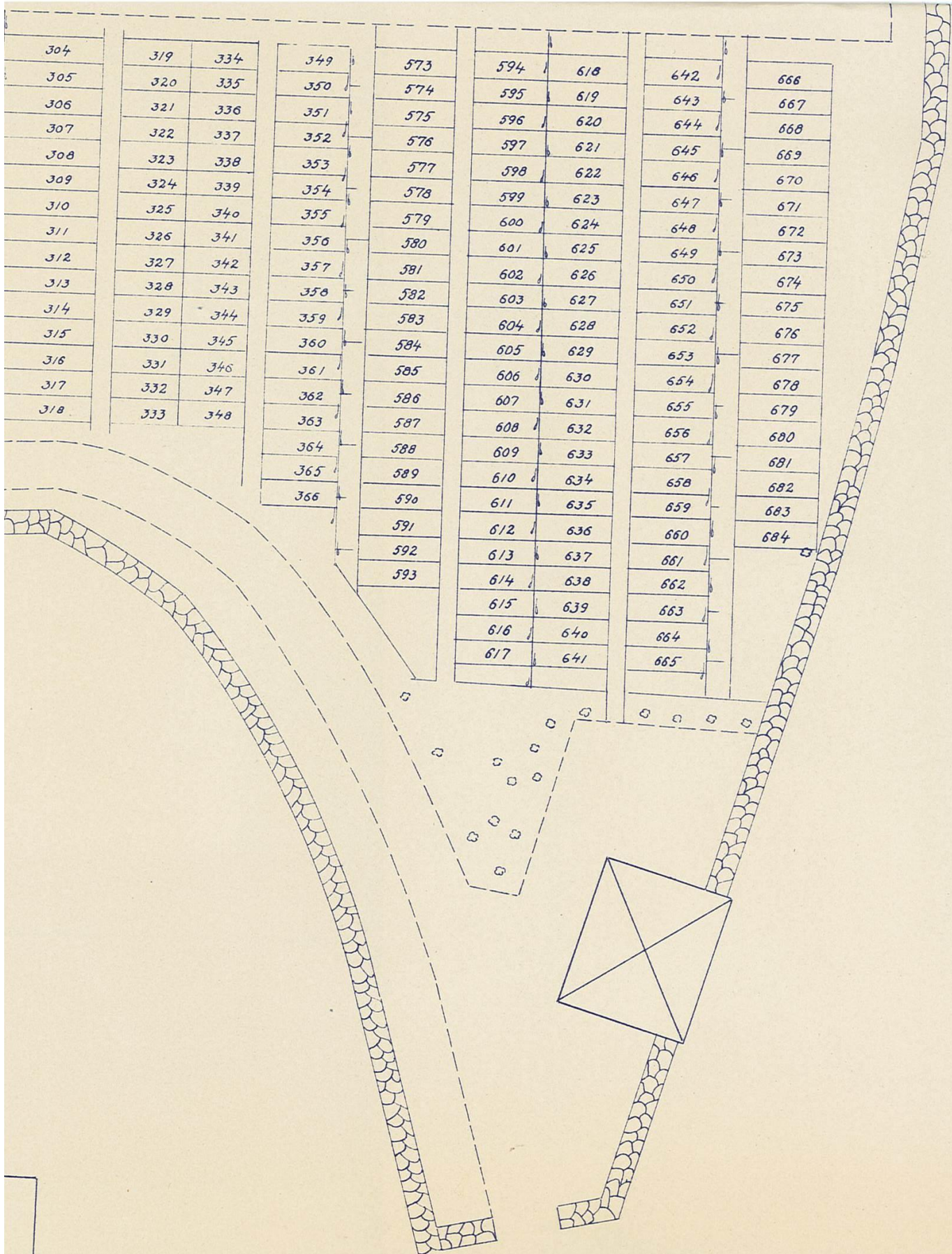
495	509	523	536	543	550	795	802	809	816	847	866
496	510	524	537	544	551	796	803	810	817	848	867
497	511	525	538	545	552	797	804	811	818	849	868
498	512	526	539	546	553	798	805	812	819	850	869
499	513	527	540	547	554	799	806	813	820	851	870
500	514	528	541	548	555	800	807	814	821	852	871
501	515	529	542	549	556	801	808	815	822	853	872
502	516	530							823	854	873
503	517	531							824	855	874
504	518	532							825	856	
505	519	533							826	857	
506	520	534							827	858	
507	521	535							828	859	
508	522									860	

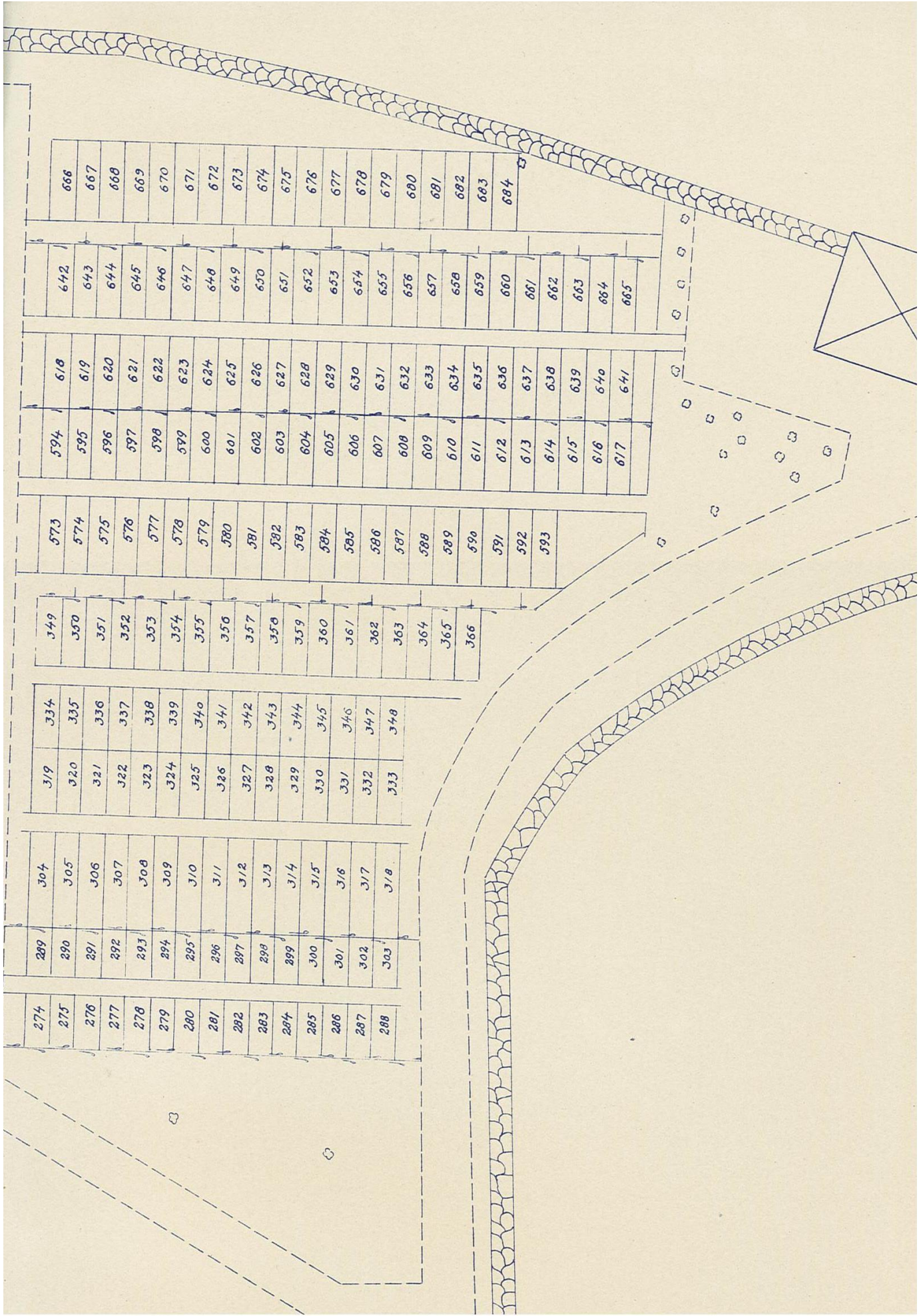
367	389	411	433	453	473	685	707	729	751	773
368	390	412	434	454	474	686	708	730	752	774
369	391	413	435	455	475	687	709	731	753	775
370	392	414	436	456	476	688	710	732	754	776
371	393	415	437	457	477	689	711	733	755	777
372	394	416	438	458	478	690	712	734	756	778
373	395	417	439	459	479	691	713	735	757	779
374	396	418	440	460	480	692	714	736	758	780
375	397	419	441	461	481	693	715	737	759	781
376	398	420	442		482	694	716	738	760	782
377	399	421			483	695	717	739	761	783
378	400	422			484	696	718	740	762	784
379	401	423	443	463	485	697	719	741	763	785
380	402	424	444	464	486	698	720	742	764	786
381	403	425	445	465	487	699	721	743	765	787
382	404	426	446	466	488					

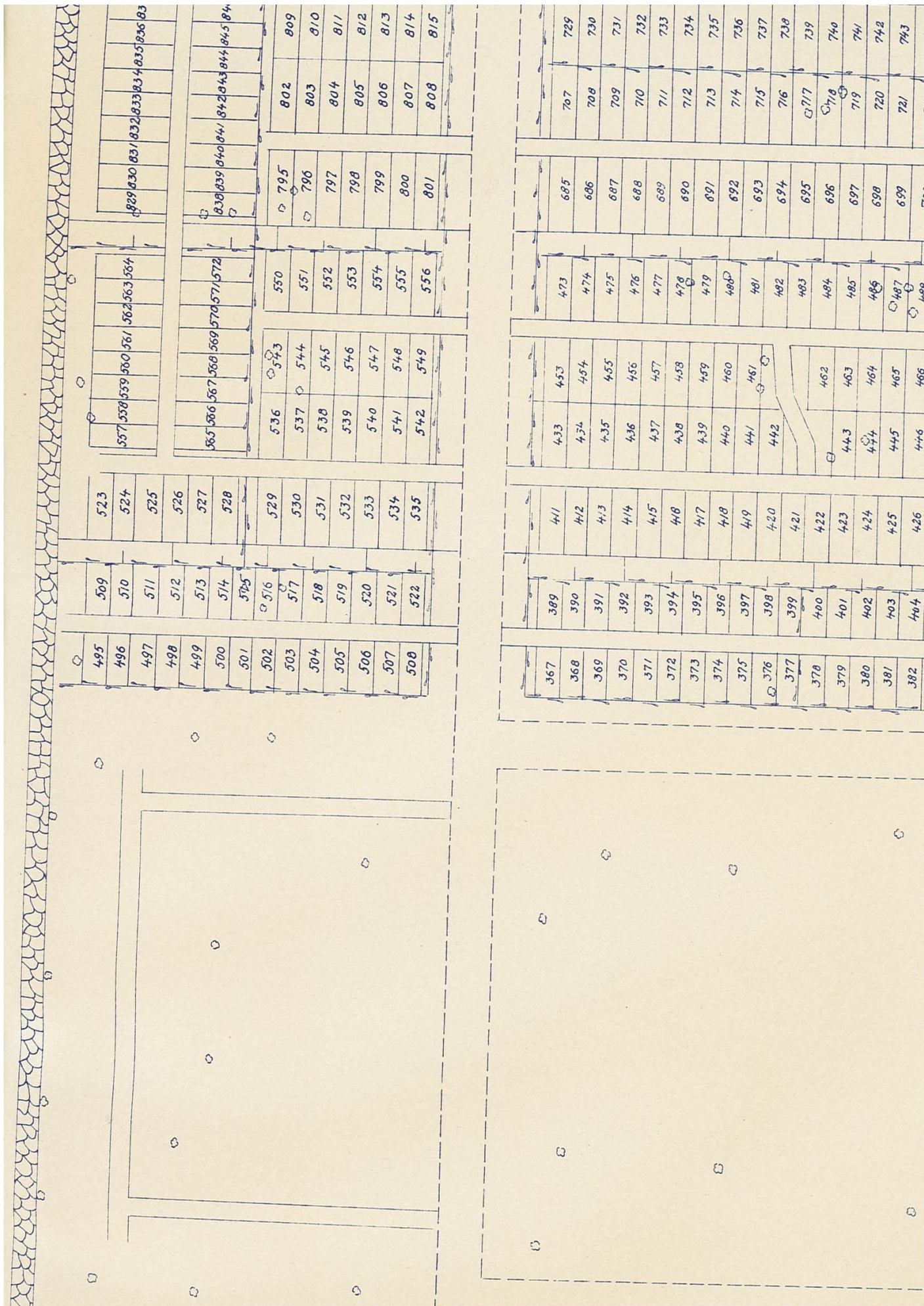

367	368	369	370	371	372	373	374	375	376	377	378	379	380	381	382	383	384	385	386	387	388
411	412	413	414	415	416	417	418	419	420	421	422	423	424	425	426	427	428	429	430	431	432
473	474	475	476	477	478	479	480	481	482	483	484	485	486	487	488	489	490	491	492	493	494
539	540	541	542	543	544	545	546	547	548	549	550	551	552	553	554	555	556	557	558	559	560
607	608	609	610	611	612	613	614	615	616	617	618	619	620	621	622	623	624	625	626	627	628
685	686	687	688	689	690	691	692	693	694	695	696	697	698	699	700	701	702	703	704	705	706
729	730	731	732	733	734	735	736	737	738	739	740	741	742	743	744	745	746	747	748	749	750
751	752	753	754	755	756	757	758	759	760	761	762	763	764	765	766	767	768	769	770	771	772
773	774	775	776	777	778	779	780	781	782	783	784	785	786	787	788	789	790	791	792	793	794

274	275	276	277	278	279	280	281
289	290	291	292	293	294	295	296
304	305	306	307	308	309	310	311
319	320	321	322	323	324	325	326
334	335	336	337	338	339	340	341
349	350	351	352	353	354	355	356
573	574	575	576	577	578	579	580
594	595	596	597	598	599	600	601
618	619	620	621	622	623	624	625
642	643	644	645	646	647	648	649
666	667	668	669	670	671	672	673

495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508

509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522

523
524
525
526
527
528

536
537
538
539
540
541
542

543
544
545
546
547
548
549

550
551
552
553
554
555
556

829 830 831 832 833 834 835 836 837

838 839 840 841 842 843 844 845 846

802
803
804
805
806
807
808

795
796
797
798
799
800
801

367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377

389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399

411
412
413
414
415
418
417
418
419
420

433
434
435
436
437
438
439
440
441
442

453
454
455
456
457
458
459
460
461

462
463
464
465
466

473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488

685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699

707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721

729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743

100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132

384
385
386
387
388

406
407
408
409
410

420
429
430
431
432

448
449
450
451
452

469
470
471
472

274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288

289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303

304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318

319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333

334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348

D

URNLUNDEN

